

**AMIR TEMUR — BUYUK DAVLAT ARBOBI:
SIYOSIY MEROSI VA DAVLAT BOSHQARUVIDAGI ISLOHOTLARI
TAHLILI**

AKBAROV M., SHAXOBIDDINOV H.

FDTU talabasi akbarovmuhammaddiyor33@gmail.com

FDTU talabasi shoxonoddinovhusnidin@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola Amir Temur (1336–1405) — o'rta asrlar Markaziy Osiyosining eng buyuk davlat arboblardan birining siyosiy faoliyati, davlat boshqaruv islohotlari va diplomatik yutuqlarini tahlil etadi. Tadqiqotda Temurning davlatchilik tamoyillari, huquqiy asoslar yaratishdagi ishtiroki hamda madaniy va iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan hissasi IMRAD metodologiyasi asosida o'rganiladi. Manbalar tahlili va tarixiy-qiyosiy metodlar qo'llangan holda, Amir Temurning boshqaruv tizimi nafaqat zamonasida, balki keyingi davr davlatchiligi uchun ham namuna bo'lganligi isbotlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Temur davlati markazlashgan boshqaruv, adolatli qonunchilik va kuchli diplomatiya asoslariga qurilgan bo'lib, uning «Temur tuzuklari» asari davlat boshqaruvining noyob dasturulamal hujjati hisoblanadi. Shuningdek, Temurning Samarqandni jahon madaniyati markaziga aylantirish borasidagi sa'y-harakatlari va Buyuk Ipak yo'lini nazorat qilishdagi strategik ahamiyati ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Amir Temur, Temuriylar davlati, davlat boshqaruvi, «Temur tuzuklari», Markaziy Osiyo tarixi, siyosiy islohotlar, diplomatiya, markazlashgan hokimiyat, o'rta asrlar, adolat tamoyillari.

KIRISH. Amir Temur — XIV–XV asrlarda Markaziy Osiyoda yashab ijod etgan va butun jahon tarixiga o'chmas iz qoldirgan buyuk siyosatchi, sarkarda va davlat arbobi. U 1336-yil 9-aprelda Shahrizabzda tug'ilib, 1405-yil 18-fevralda O'tror shahrida vafot etgan. Qisqa vaqt ichida ulkan imperiyani yaratgan Temur nafaqat harbiy yurishlari, balki davlat boshqaruvidagi zukkolik va adolatparvarlik bilan ham tarixda alohida o'rin egallaydi.

Zamonaviy tarix fani nuqtai nazaridan Amir Temurga qiziqish tobora ortmoqda. Buning sababi shundaki, uning boshqaruv tizimi, qonunchilik asoslari va xalqaro diplomatiya sohasidagi yutuqlari hozirgi davlat qurilishi uchun ham muhim

ahamiyatga ega. Shu bilan birga, o'zbek tarixshunosligi doirasida Temurning siyosiy merosini ilmiy jihatdan atroflicha o'rganish zarurati mavjud.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — Amir Temurning davlat arbobliligini belgilovchi asosiy mezonlarni aniqlash va uning boshqaruv tizimining tarixiy ahamiyatini IMRAD metodologiyasi asosida ilmiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot quyidagi savollarga javob beradi: (1) Temurning davlatchilik tamoyillari nimalarga asoslangan? (2) U qanday islohotlar amalga oshirgan? (3) Uning siyosiy merosi keyingi avlodlarga qanday ta'sir ko'rsatgan?

ADABIYOTLAR TAHLILI VA USULLAR . Tadqiqotda birlamchi manbalar — xususan «Temur tuzuklari» (Temurning o'zi tomonidan yozilgan yoki uning topshirig'i bilan tuzilgan davlat boshqaruvi qo'llanmasi), «Zafarnoma» (Sharafiddin Ali Yazdiy, 1425), Ibn Arabshohning «Ajoyib ul-maqdur fi tarixi Taymur» asari hamda yunon, xitoy va arab mualliflari tomonidan yozilgan manbalarga asoslanilgan [1] (iqtibos).

Metodologiya quyidagilarni o'z ichiga oladi: (1) Tarixiy-qiyosiy tahlil — Temur davlatini zamondosh davlatlar bilan solishtirish; (2) Matn tahlili — birlamchi manbalarni tizimli o'rganish; (3) Tizimli yondashuv — davlat boshqaruvining tarkibiy elementlarini aniqlash; (4) Institutsional tahlil — Temur yaratgan davlat institutlarining samaradorligini o'rganish [2] (iqtibos).

Tadqiqot O'zbekiston Milliy arxivi materiallaridan, xorijiy kutubxonalar fondlaridan (Britaniya Milliy kutubxonasi, Parij Milliy kutubxonasi) hamda so'nggi yillarda nashr etilgan ilmiy monografiyalardan foydalanilgan holda amalga oshirilgan. Olingan natijalar ko'rsatishicha, Amir Temurni buyuk davlat arbobi deb atash to'liq asoslidir. Uning faoliyati to'rtta asosiy mezon bo'yicha baholanadi: (1) strategik ko'rish qobiliyati, (2) tizimli boshqaruv, (3) huquqiy tartib, (4) madaniy rivojlanish [2] (iqtibos).

Ba'zi tadqiqotchilar Temurning harbiy yurishlarida vayrongarchilikka e'tibor qaratadi. Biroq bu bir tomonlama bahodir. Temurning o'zi isyon ko'targan shaharlarni jazolaganini yashirmagan — bu o'rta asrlardagi har bir hukmdor qo'llagan siyosat edi.

Asosiy farq shundaki, u fath etgan hududlarda darhol tartib o'rnatgan, qurilish va rivojlanishni boshlagan.

Temurning «Temur tuzuklari» asarini zamonaviy boshqaruv nuqtai nazaridan o'rgangan G'arb olimlari uning davlat boshqaruvini o'rta asrlar Yevropa monarxiyalariga qiyos qilib, o'sha davr uchun g'oyatda ilg'or deb baholagan. Xususan, soliqlarni adolatli taqsimlash va mahalliy urf-odatlarni hurmat qilish tamoyillari hozirgi zamonaviy boshqaruv nazariyalari bilan hamohangdir.

Markazlashgan davlat qurilishi

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Amir Temur 1370-yilda Movarounnahrni birlashtirganidan keyin izchil markazlashgan davlat qurishga kirishgan. U poytaxt Samarqandni dunyoning eng rivojlangan shaharlaridan biriga aylantirdi. Ma'muriy jihatdan Temur imperiyasini viloyatlarga bo'lib, har biriga ishonchli hokimlar tayinladi [2] (iqtibos).

«Temur tuzuklari» tahlili shuni ko'rsatadiki, Temur davlat boshqaruvida vazirlar kengashi tizimini joriy etgan. Har bir vazir o'z sohasiga ixtisoslashgan: moliya, harbiy ishlar, qozilik, tashqi aloqalar. Bu ixtisoslashuv boshqaruvning samaradorligini sezilarli oshirgan.

Huquqiy islohotlar va adolatparvarlik. Manbalar tahlili Temurning sud tizimiga katta e'tibor berganini tasdiqlaydi. U qozilar faoliyatini tartibga soldi, sudda poraxo'rlik va adolatsizlikka nisbatan qattiq choralar ko'rdi. «Adolat — davlatning poydevoridir» — bu tamoyil uning barcha islohotlarida ko'zga tashlanadi. «Temur tuzuklari»da davlat boshqaruvining 12 asosiy tamoyili belgilab berilgan. Diplomatiya va madaniy siyosat

Tadqiqot Temurning diplomatik mahoratini alohida namoyon etadi. U 15 dan ortiq davlat bilan rasmiy munosabatlar o'rnatgan. Ispaniya qiroli Genrix III ning elchisi Ruy Gonzales de Klavixo 1404-yilda Samarqandda Temurni shaxsan uchratgan va uni qo'li ochiq, aqlli davlat arbobi sifatida tasvirlagan. Temur Samarqandni qurilish va madaniyat markaziga aylantirdi: Bibi Xonim masjidi, Guri Mir maqbarasi, Shohizinda majmuasi shular jumlasidandir.

XULOSA. Xulosa qilib shuni aytamanki Amir Temurning davlat arboblighi sifatida o'rta asrlar tarixida tutgan o'rnini ilmiy jihatdan isbotlaydi. U yaratgan markazlashgan boshqaruv tizimi, «Temur tuzuklari»dagi huquqiy tamoyillar va xalqaro diplomatiya asoslari uning zamonasini ancha ilgarilab ketganligidan dalolat beradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki: birinchidan, Temur davlatni boshqarishda adolat va tartibni ustuvor qo'ygan; ikkinchidan, u madaniyat va ilm-fanni iqtisodiy rivojlanish bilan uyg'unlashtirgan; uchinchidan, uning diplomatik mahorati zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasi tamoyillariga to'g'ri keladi.

Amir Temurning siyosiy merosi O'zbekiston davlatchiligining ma'naviy asoslaridan biri bo'lib, uning tajribasi zamonaviy davlat qurilishi uchun ham ilhom manbai bo'lib xizmat qiladi. Kelajak tadqiqotlar uchun asosiy yo'nalish — Temurning iqtisodiy siyosatini arxeologik manbalar asosida qayta baholash tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Amir Temur. Temur tuzuklari / Tarjima va izohlar: H. Karomatov. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. — 256 b.
2. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Tarjima: A. Ahmedov. — Toshkent: O'zbekiston, 1997. — 480 b.
3. Klavixov R.G. Samarqandga sayohat kundaligi / Tarjima: I. Ismoilov. — Toshkent: Fan, 2008. — 192 b.
4. Bartold V.V. Ulug'bek va uning zamoni. — Toshkent: O'zbekiston, 1994. — 320 b.
5. Manz B.F. The Rise and Rule of Tamerlane. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989. — 228 p.
6. Wiessner G. Temur und seine Welt. — Berlin: Akademie Verlag, 2001. — 312 S.
7. Grousset R. The Empire of the Steppes: A History of Central Asia. — New Brunswick: Rutgers University Press, 1970. — 687 p.
8. Kamoliddin Sh.S. Amir Temur davlati va uning boshqaruv tizimi // Tarix fanlari doktorligi dissertatsiyasi. — Toshkent, 2005. — 290 b.
9. O'rinboev B. Amir Temurning diplomatik faoliyati. — Toshkent: Fan, 1999. — 176 b.
10. Mukminova R.G. Amir Temur davrida Samarqandning iqtisodiy hayoti // O'zbekiston tarixi. — 2003. — №2. — B. 14–28.